

بررسی ویژگی‌ها و توانمندی‌های گردشگری سلامت در شهر مشهد

Evaluation of Characteristics and Capacities of Medical Tourism in Mashhad

Negin Hasanzadeh Ghanad,
Farid Javaherzadeh,
Abbas Shojaeiنگین حسن‌زاده قناد^۱، دکتر فرید جواهرزاده^۲، دکتر عباس شجاعی^{۳*}

^۱ کارشناس مدیریت جهانگردی، شرکت توسعه گردشگری لیان کاوان، مشهد، ایران
^۲ دکترای اقتصاد جهانگردی، عضو هیات علمی مؤسسه آموزش عالی بینالود، مشهد، ایران
^۳ دبیر کمیته گردشگری سلامت استان خراسان رضوی، مشهد، ایران
^{*} مسئول کمیته گردشگری سلامت اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران

نویسنده مسئول:

دکتر عباس شجاعی،

متخصص گوش، گلو و بینی، مسئول کمیته گردشگری سلامت اتاق بازرگانی،

صنایع، معادن و کشاورزی ایران

Abbas Shojaei; MD
E-mail: dr.shojaei28314@gmail.com

ABSTRACT

Background: Mashhad is the second largest metropolitan in Iran which its medical capacities, established medical academic background and three specialized general hospitals are some of the infrastructures of health tourism in this city. This study aimed to evaluate the features and capabilities of health tourism in the city of Mashhad, with regards to the effective variables on satisfaction and selection of health tourists.

Methods: In this cross-sectional study, a 4-part questionnaire consisting of (1) demographic characteristics, (2) tourists' past history and purpose of travel (3) satisfaction with medical services and facilities (4) satisfaction towards environmental factors of travel, was given to non-Iranian health tourists visiting the main hospitals in Mashhad.

Results: In this study, 100 tourists were surveyed which the majority of them were from Iraq (93%). Most respondents (87%) were men. The majority of respondents (93%) traveled to Mashhad by public and private medtourism companies. The purpose of the travel for most respondents (64%) was use of medical care (surgery, infertility treatment and dental care). The majority of respondents (74%) stated reasonable costs as the main factor in choosing Iran (Mashhad) for the destination of health tourism. Reverence and well treatment provided by medical staff was evaluated as "average" in most cases (80%). The competence and proficiency of medical staff was assessed "high" in 95% of cases and "very high" in the remaining 5%. The quality of medical equipment in medical tourism provider centers was found to be "high" by the majority of respondents (76%). The majority of participants (85%) expressed the quality of hotels and accommodation services as "high". Quality of transport facilities in the city of Mashhad was assessed as "average" by most of the respondents (61%).

Conclusion: In order to attract more health tourists and promote this industry, health tourism in-charges in Mashhad, in addition to trying to maintain and improve the quality of medical services, should move towards the improvement of reverence and well treatment to patients, increase the quality of touristic services and environmental factors as well as offering competitive prices lower than the region.

Keywords: Delivery of Health Care; Iran; Mashhad; Medical Tourism

چکیده

پیش‌زمینه: مشهد دومین کلانشهر ایران است که توانمندی‌های پزشکی، قدمت دانشگاه علوم پزشکی و همچنین وجود سه بیمارستان جنرال فوق تخصصی از جمله زیرساخت‌های جذب گردشگری سلامت در این شهر است. این پژوهش با هدف بررسی ویژگی‌ها و توانمندی‌های گردشگری سلامت در شهر مشهد با در نظر گرفتن مؤلفه‌های مؤثر بر رضایت و انتخاب گردشگران انجام گردید.

روش‌ها: در این پژوهش مقطعی پرسشنامه‌ای دارای ۴ بخش شامل (۱) ویژگی‌های فردی، (۲) سوابق گردشگران و علل سفر آنها، (۳) میزان رضایت از خدمات و امکانات پزشکی و (۴) میزان رضایت از عوامل محیطی سفر در اختیار گردشگران غیرایرانی سلامت که به بیمارستان‌های اصلی شهر مشهد مراجعه کرده بودند، قرار داده شد.

یافته‌ها: در این مطالعه، ۱۰۰ گردشگر مورد نظر سنجی قرار گرفتند که اکثریت اهل کشور عراق (۹۳٪) بودند. اکثر پاسخ‌دهندگان را مردان (۸۷٪) تشکیل دادند. اکثریت افراد (۹۳٪) از طریق شرکت‌های دولتی و غیردولتی فعال در گردشگری سلامت به مشهد سفر کرده بودند. هدف از سفر بیشتر افراد (۶۴٪) استفاده از خدمات پزشکی (جراحی‌ها، درمان ناباروری و خدمات دندانپزشکی) بود. اکثریت افراد (۷۴٪) قیمت مناسب‌تر خدمات پزشکی را به عنوان عامل اصلی در انتخاب سفر به ایران (مشهد) ذکر کردند. سطح تکریم ارباب رجوع و حسن برخورد از سوی کادر پزشکی در بیشتر موارد (۸۰٪)، "متوسط" ارزیابی شد. میزان تبحر کادر پزشکی در ۹۵٪ موارد "زیاد" و در ۵٪ موارد "خیلی زیاد" ارزیابی شد. میزان مطلوبیت امکانات و تجهیزات مراکز درمانی گردشگری سلامت توسط اکثریت افراد (۷۶٪)، "زیاد" معرفی شد. اکثریت شرکت‌کنندگان (۸۵٪)، کیفیت هتل‌ها و امکانات اقامتی را به میزان "زیاد" مطلوب دانستند. کیفیت امکانات تردد در شهر مشهد توسط بیشتر افراد (۶۱٪) "متوسط" اعلام شد.

نتیجه‌گیری: متولیان امر گردشگری سلامت در مشهد برای جذب گردشگر بیشتر و پیشبرد این صنعت، ضمن سعی در حفظ و بهبود کیفیت ارائه خدمات پزشکی، می‌بایست در جهت ارتقای تکریم ارباب رجوع، افزایش کیفیت خدمات گردشگری و محیطی و همچنین ارائه قیمت‌های رقابت‌پذیر با کشورهای منطقه گام بردارند.

کلیدواژه‌ها: ارائه خدمات درمانی؛ ایران؛ مشهد؛ گردشگری سلامت

مقدمه

امروزه ارتباط متقابل رشد اقتصادی با توسعه بهداشت و درمان به خوبی روشن شده است. در رویکردهای جدید تنها بخش سلامت نیست که از رشد اقتصادی بهره می‌برد، بلکه خود می‌تواند مزیت‌های تجاری زیادی را برای کشورها به وجود آورده و علاوه بر ایجاد منابع جدید مالی برای توسعه زیرساخت‌ها و تکنولوژی، نقش مهمی در راهبردهای فرابخشی توسعه پایدار به عهده گیرد.^۱ گردشگران سلامت، افراد و گروه‌هایی هستند که برای استفاده از خدمات و امکانات پزشکی کشور مقصد و یا گذران دوران نقاهت با استفاده از آب و هوا یا ویژگی‌های طبیعی مقصد (مانند چشمه‌های آب گرم) اقدام به مسافرت می‌کنند. سازمان جهانی گردشگری (WTO) گردشگری سلامت را استفاده از خدماتی که منجر به بهبود یا افزایش سلامتی و روحیه فرد با استفاده از مداخلات پزشکی یا بهره‌گیری از آب‌های معدنی و آب و هوا می‌شود و در مکانی خارج از محل سکونت بیمار با اقامت بیش از ۴۲ ساعت صورت می‌گیرد، تعریف کرده است.^۲

کادر پزشکی متخصص، مجرب و شناخته شده در سطح بین‌المللی، وجود کلینیک‌ها و بیمارستان‌های مجهز و پیشرفته در استان‌های مختلف، ارزانی قابل توجه هزینه‌های درمان و خدمات پزشکی در مقایسه با سایر کشورهای منطقه، توفیقات چشمگیر در حوزه‌های تخصصی پزشکی از قبیل درمان ناباروری، جراحی قلب، جراحی پلاستیک، دندانپزشکی و ... بهره‌مندی از دانش غنی طب سنتی و حضور فعالیت‌های رسمی این مکتب طبی در مراکز درمانی مربوطه، از قابلیت‌های ویژه گردشگری سلامت در ایران می‌باشد. بعلاوه موقعیت بی‌نظیر جغرافیایی، تنوع اقلیمی و آب و هوایی، وجود چشمه‌های متعدد آب گرم و معدنی در استان‌های مختلف، جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی، سیاحتی و زیارتی قابل توجه، فرهنگ و تمدن کهن و باورهای ملی و اعتقادی در زمینه مهمان‌نوازی از گردشگران راه را برای موفقیت گردشگری سلامت در کشور هموار ساخته است. کارایی خدمات گردشگری و پزشکی، امنیت بیماران، ارتباط صحیح با مشتری، وجود سایر خدمات غیرپزشکی نظیر خدمات آنلاین برای ترتیبات پزشکی، تنظیم سفر و وجود مترجم و اینترنت از ارکان مهم بازاریابی در موفقیت گردشگری پزشکی می‌باشند.^۳

مشهد پایتخت معنوی ایران و دومین کلانشهر کشور است که توانمندی‌های پزشکی، قدمت دانشگاه علوم پزشکی و همچنین وجود سه بیمارستان جنرال فوق تخصصی دولتی و خصوصی از جمله زیرساخت‌های جذب گردشگری سلامت در این شهر است. بعلاوه وجود بیمارستان‌های فوق تخصصی اطفال و چشم‌پزشکی، به توانمندی‌های پزشکی این شهر افزوده است. از سوی دیگر، تعرفه‌های پزشکی در ایران از جمله در دانشگاه علوم پزشکی مشهد در زمینه ارائه خدمات تخصصی و فوق تخصصی به مراتب کمتر از آمریکا، اروپا و بسیاری از کشورهای آسیایی است. با توجه به جایگاه معنوی و مذهبی شهر مشهد، اتباع کشورهای عربی با جمعیتی بیش از ۴۲۰ میلیون نفر زمینه مناسبی برای جذب گردشگر سلامت به این شهر به شمار می‌روند. وجود ۵۱ درصد تخت‌های اقامتی کشور در شهر مشهد، برخورداری از امکانات رفاهی مناسب و همچنین فرودگاه بین‌المللی از دیگر زمینه‌های جذب گردشگران خارجی در مشهد است. علی‌رغم ویژگی‌های ذکر شده، باید در نظر داشت، هر کدام از

گردشگران سلامت که مشهد را به عنوان مقصد خود انتخاب می‌کنند، دلایل خاص خود را داشته و میزان رضایت آنها از خدمات ارائه شده متفاوت است. از این رو تحقیق حاضر با هدف بررسی ویژگی‌ها و توانمندی‌های گردشگری سلامت در شهر مشهد با در نظر گرفتن مؤلفه‌های مؤثر بر رضایت و انتخاب گردشگران انجام گردید.

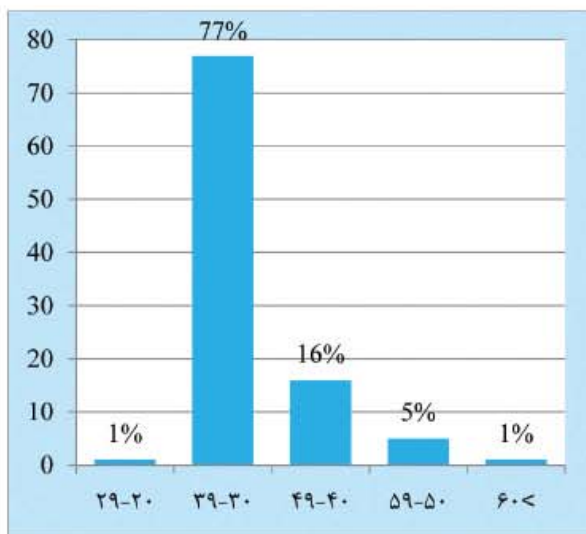
روش‌ها

در پژوهش مقطعی حاضر که به روش پیمایشی انجام شد، از مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای جهت گردآوری داده‌ها استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش، گردشگران غیرایرانی سلامت بود که به بیمارستان‌های اصلی شهر مشهد مراجعه کرده بودند و به صورت تصادفی و غیراحتمالی انتخاب شدند. ابزار اصلی پژوهش، پرسشنامه بسته ۱۴سؤالی با گزینه‌های مشخص بود که میزان آزمون آلفای کرونباخ آن ۰/۷ ارزیابی شد و مؤید پایایی آن است. لازم به ذکر است پرسشنامه دارای ۴ بخش است که در بخش اول ویژگی‌های فردی پاسخ دهنده لحاظ گردید و در دیگر بخش‌ها به ترتیب سوابق گردشگران و علل سفر آنها، میزان رضایت از خدمات و امکانات پزشکی و میزان رضایت از عوامل محیطی سفر مورد سؤال قرار گرفتند. پس از وارد کردن داده‌ها در نرم‌افزار SPSS، نتایج به صورت فراوانی و درصد و با استفاده از جدول و نمودار گزارش شد.

یافته‌ها

مشخصات فردی شرکت‌کنندگان

در این مطالعه، ۱۰۰ گردشگر مورد نظرسنجی قرار گرفتند که اکثریت اهل کشور عراق (۹۳٪) و بقیه اهل بحرین (۴٪) یا افغانستان (۳٪) بودند. اکثر پاسخ‌دهندگان را مردان (۸۷٪) تشکیل دادند. عمده شرکت‌کنندگان در نظرسنجی (۷۷٪) در گروه سنی ۳۹-۳۰ سال قرار داشتند (نمودار ۱). ۸۷٪ از افراد با دو همراه، ۶٪ با سه همراه و بقیه با بیش از ۳ همراه به سفر آمده بودند.

نمودار ۱. توزیع فراوانی گروه‌های سنی افراد شرکت‌کننده

سوابق و علل سفر

فراوانی و درصد پاسخ‌های داده‌شده از سوی شرکت‌کنندگان به هر سؤال در جدول ۱ خلاصه شده است. ۹۵٪ شرکت‌کنندگان سابقه مسافرت به کشورهای دیگر برای مداوای بیماری خود را ذکر کردند. بیشتر افراد (۷۶٪) از طریق وبسایت‌های اینترنتی و شبکه‌های اجتماعی با قابلیت‌های گردشگری سلامت شهر مشهد آشنا شده بودند. اکثریت افراد (۹۳٪) از طریق شرکتهای دولتی و غیردولتی فعال در گردشگری سلامت به مشهد سفر کرده بودند. هدف از سفر بیشتر افراد (۶۴٪) استفاده از خدمات پزشکی نظیر جراحی‌ها، و در مورد ۳۶٪ باقیمانده بهره‌مندی از منابع طبیعی درمانی (آب گرم‌ها و ...) تحت نظارت پزشک بود. درمانهای جراحی، ناباروری و دندانپزشکی شایعترین علل مراجعات از سوی گردشگران سلامت عنوان شدند. اکثریت افراد (۷۴٪) قیمت مناسب‌تر خدمات پزشکی را به عنوان عامل اصلی در انتخاب سفر به ایران (مشهد) ذکر کردند که بدنبال آن امکانات بیمارستانی مجهز با ۲۱٪ در اولویت دوم قرار داشت.

میزان رضایت از خدمات و امکانات پزشکی

سطح تکریم ارباب رجوع و حسن برخورد از سوی کادر پزشکی توسط ۱۲٪ از افراد "خیلی زیاد"، ۸۰٪ از افراد "متوسط" و ۸٪ از افراد "کم" ارزیابی شد. میزان تبحر کادر پزشکی در ۹۵٪ موارد "زیاد" و در ۵٪ موارد "خیلی زیاد" ارزیابی شد. میزان مطلوبیت امکانات و تجهیزات بیمارستان‌ها و مراکز درمانی گردشگری سلامت توسط اکثریت افراد (۷۶٪)، "زیاد" معرفی شد.

میزان رضایت از عوامل محیطی سفر

نحوه برخورد مردم مشهد و رفتار بازاریبان توسط ۵۲٪ از پاسخ‌دهندگان "متوسط" و توسط ۳۱٪ از افراد "زیاد" ارزیابی شد. اکثریت شرکت‌کنندگان (۸۵٪)، کیفیت هتل‌ها و امکانات اقامتی را به میزان "زیاد" مطلوب دانستند. کیفیت امکانات تردد در شهر مشهد توسط بیشتر افراد (۶۱٪) "متوسط" دانسته شد.

جدول ۱. فراوانی پاسخ‌های گردشگران سلامت به سوالات پژوهش

پاسخ مثبت، تعداد(درصد)	گزینه‌ها	سوالات
۸۰ (۸۰)	کشورهای آسیای شرقی	تا کنون به غیر از ایران به کدامیک از مناطق زیر برای انجام اقدامات پزشکی خود مسافرت نموده‌اید؟
۱۵ (۱۵)	کشورهای عربی	
۰ (۰)	کشورهای اروپایی	
۵ (۵)	بدون پاسخ	
۲۴ (۲۴)	آشنایان و دوستان	کدامیک در آشنایی شما با امکانات شهر مشهد در زمینه گردشگری سلامت تأثیرگذار بوده است؟
۷۶ (۷۶)	وبسایت‌های اینترنتی و شبکه‌های اجتماعی	
۹۳ (۹۳)	شرکتهای دولتی و غیردولتی	
۷ (۷)	اقدام شخصی	مسافرت شما به شهر مشهد از طریق کدامیک از موارد زیر انجام گردیده است؟
۰ (۰)	تورهای گردشگری	
۰ (۰)	دعوت‌نامه خویشتاوندان و آشنایان	
۶۴ (۶۴)	بهره‌مندی از خدمات پزشکی نظیر انواع جراحی‌ها با دخالت مستقیم پزشک	برای انجام کدامیک از انواع گردشگری سلامت به ایران (مشهد) مسافرت کرده‌اید؟
۳۶ (۳۶)	استفاده از منابع درمانی طبیعی (آب‌های معدنی و غیره) با نظارت پزشک	
۰ (۰)	گردشگری تندرستی نظیر استفاده از دهکده‌های سلامتی، استفاده از هوای پاک کوهستان	
۷۴ (۷۴)	مناسب بودن هزینه‌های درمان نسبت به سایر کشورها	به چه دلیل مشهد را به عنوان مقصد گردشگری سلامت خود انتخاب کردید؟
۲۱ (۲۱)	داشتن بیمارستان‌های مجهز در زمینه گردشگری سلامت	
۵ (۵)	برخورداری از امکانات تفریحی و تفرجگاهی	
۰ (۰)	برخورداری از زیرساخت‌های اقامتی مناسب	
۱۲ (۱۲)	خیلی زیاد	تکریم ارباب رجوع و حسن برخورد با بیماران و همراهان توسط کادر پزشکی و درمانی را در شهر مشهد تا چه میزان مطلوب ارزیابی می‌کنید؟
۰ (۰)	زیاد	
۸۰ (۸۰)	متوسط	
۸ (۸)	کم	
۰ (۰)	خیلی کم	

جدول ۱. ادامه

پاسخ مثبت، تعداد(درصد)	گزینه‌ها	سؤالات
۵ (۵)	خیلی زیاد	توانمندی‌های تخصصی کادر پزشکی را در شهر مشهد تا چه میزان مطلوب ارزیابی می‌کنید؟
۹۵ (۹۵)	زیاد	
۰ (۰)	متوسط	
۰ (۰)	کم	
۰ (۰)	خیلی کم	
۰ (۰)	خیلی زیاد	امکانات و تجهیزات بیمارستان‌ها و مراکز که ارائه خدمات گردشگری سلامت در شهر مشهد را برعهده دارند تا چه میزان مطلوب ارزیابی می‌کنید؟
۷۶ (۷۶)	زیاد	
۴ (۴)	متوسط	
۲۰ (۲۰)	کم	
۰ (۰)	خیلی کم	
۰ (۰)	خیلی زیاد	نحوه برخورد مردم مشهد و رفتار بازاریان با خود را تا چه میزان مطلوب ارزیابی می‌کنید؟
۳۱ (۳۱)	زیاد	
۵۲ (۵۲)	متوسط	
۱۷ (۱۷)	کم	
۰ (۰)	خیلی کم	
۰ (۰)	خیلی زیاد	هتل‌ها و امکانات اقامتی را تا چه اندازه مطلوب ارزیابی می‌کنید؟
۸۵ (۸۵)	زیاد	
۰ (۰)	متوسط	
۱۵ (۱۵)	کم	
۰ (۰)	خیلی کم	
۰ (۰)	خیلی زیاد	امکانات تردد و حمل و نقل در شهر مشهد را تا چه میزان مطلوب ارزیابی می‌کنید؟
۲۲ (۲۲)	زیاد	
۶۱ (۶۱)	متوسط	
۰ (۰)	کم	
۱۷ (۱۷)	خیلی کم	

مقصد گردشگران سلامت معرفی شدند.^۲ همچنین Hanefeld و همکاران، جراحی‌های زیبایی، بیماری‌های دندانپزشکی و درمان ناباروری را شایعترین علل گردشگری سلامت گزارش کردند،^۳ که با یافته‌های مطالعه کنونی مشابهت دارد.

از سوی دیگر در مطالعه حاضر علی‌رغم مطلوب ارزیابی شدن هتل‌ها و مراکز اقامتی در بیشتر موارد، نحوه برخورد مردم و بازاریان مشهد و امکانات تردد عمدتاً متوسط دانسته شد. با این وجود به نظر می‌رسد که این عوامل تأثیری بر رضایت کلی افراد از خدمات پزشکی نداشته است، چراکه خدمات پزشکی ارائه شده عمدتاً از سوی شرکت‌کنندگان مطلوب ارزیابی شدند. در این رابطه، در مطالعه Sultana و همکاران در هندوستان نیز مشخص شد جذابیت‌های گردشگری تأثیر به مراتب کمتری بر انتخاب آن کشور به عنوان مقصد گردشگری سلامت داشتند، درحالی که هزینه‌های کمتر خدمات سلامت و کیفیت خدمات

بحث و نتیجه گیری

مطالعه حاضر اولین از نوع خود در شهر مشهد است. در این مطالعه مشخص شد قیمت مناسب خدمات پزشکی و توانمندی‌های کادر پزشکی اصلی‌ترین فاکتورها در جذب گردشگران سلامت بوده است. اکثریت قریب به اتفاق پرسش‌شوندگان میزان تبحر کادر درمانی مشهد را زیاد ارزیابی کردند. هر چند میزان حسن برخورد و تکریم ارباب رجوع از سوی کادر درمانی در بیشتر موارد متوسط دانسته شد. امکانات بیمارستان‌ها نیز در بیشتر موارد مطلوب دانسته شد. این یافته‌ها نشان‌دهنده رضایت نسبی گردشگران سلامت از کیفیت خدمات و امکانات پزشکی ارائه‌شده در شهر مشهد است. در پژوهش انجام‌شده توسط Hanefeld و همکاران نیز قیمت مناسبتر خدمات پزشکی و کیفیت خدمات ارائه‌شده از عوامل اصلی مؤثر بر انتخاب

جدول ۲. مقایسه هزینه برخی از خدمات پزشکی در کشورهای مختلف

قیمت به دلار در کشورهای مختلف					
خدمت درمانی	ایالات متحده	هندوستان	تایلند	کاستاریکا	ترکیه
جراحی کشیدن صورت (Facelift)	۹,۵۰۰	۳,۵۰۰	۴,۷۰۰	---	---
جراحی فیوژن ستون فقرات (Spinal fusion)	۳۵,۰۰۰	۹,۵۰۰	۱۶,۰۰۰	---	---
لقاح خارج رحمی (IVF)	۱۵,۰۰۰	۳,۳۰۰	---	۴,۴۰۰	---
جراحی قلب باز (CABG)	۴۰,۰۰۰	۹,۵۰۰	---	---	۲۰,۵۰۰

ارتقای تک‌ریم ارباب رجوع، افزایش کیفیت خدمات گردشگری و محیطی و همچنین ارائه قیمت‌های رقابت‌پذیر با کشورهای منطقه گام بردارند.

محدودیت‌ها

تعداد اندک نمونه‌ها یکی از محدودیت‌های اصلی این مطالعه است. علاوه بر شرکت کنندگان اهل کشور عراق بودند که می‌تواند منجر به همسویی در ارائه برخی پاسخ‌ها شود.

تضاد منافع: ندارد

پزشکی ارجح بودند.^۵ در مطالعه انجام شده توسط Sarwar در مالزی نیز نتایج مشابهی به دست آمد.^۶ این یافته‌ها با یافته‌های مطالعه حاضر همخوانی دارند.

همانطور که ذکر شد قیمت پایین‌تر خدمات پزشکی از مهمترین عواملی است که سبب می‌شود افراد، کشور دیگری را برای درمان بیماری خود انتخاب نمایند. جدول ۲ مقایسه قیمت برخی از خدمات پزشکی در کشورهای مختلف را نشان می‌دهد.

در مجموع، لازم به نظر می‌رسد متولیان امر گردشگری سلامت در مشهد برای جذب گردشگر بیشتر و پیشبرد این صنعت، ضمن سعی در حفظ و بهبود کیفیت ارائه خدمات پزشکی، می‌بایست در جهت

لطفاً به این مقاله از ۱ تا ۲۰ امتیاز دهید.

کد این مقاله: ۶۷۰۱

شماره پیامک مجله: ۳۰۰۷۸۳۸

نحوه امتیازدهی: امتیاز - شماره مقاله

نمونه صحیح امتیازدهی (چنانچه امتیاز شما ۲۰ باشد): ۲۰-۶۷۰۱

References:

- Badulescu D, Badulescu A. Medical tourism: between entrepreneurship opportunities and bioethics boundaries: narrative review article. *Iran J Public Health*. 2014;43:406-15.
- Moshiri R, Fathollahi F. Hot spas, the field of health tourism in the Ramsar city. *Q J Geography*. 2010;3:57-76. (In Persian)
- Rerkrujipimol J, Assenov I. Medical tourism in Thailand and its marketing strategies. [Accessed 2014 May 12]. Available from: http://www.conference.phuket.psu.ac.th/proceedings/PSU_OPEN_WEEK_2008/data/tourism/4_13.pdf
- Hanefeld J, Smith R, Horsfall D, Lunt N. What do we know about medical tourism? A review of the literature with discussion of its implications for the UK National Health Service as an example of a public health care system. *J Travel Med*. 2014;21:410-7.
- Sultana S, Haque A, Momen A, Yasmin F. Factors affecting the attractiveness of medical tourism destination: an empirical study on India- review article. *Iran J Public Health*. 2014;43:867-76.
- Sarwar A. Medical Tourism in Malaysia: Prospect and Challenges. *Iran J Public Health*. 2013;42:795-805.